

QUSHBEGI ARXIVI HUJJATLARINING BUXORO TARIXINI O'RGANISHDAGI AHAMIYATI

Beshimov Maqsud Komilovich

BuxDU o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8185270>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro amirligi qushbegi arxivi, undagi qo'lyozmalar va ularning ilmiy ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, Qushbegi arxivi katta qismini tashkil qiluvchi vaqf hujjatlari haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Qushbegi arxivi, V.V.Bartold, A.A.Semenov, Muso Saidjonov, Buxoro muzeyi, amir Muzaffar, Sayyid Mirak yasovul, Hazrat Xo'ja Muhammad Vose', Xo'ja Abduvali.

ИСТОРИЯ БУХАРЫ ИЗ ДОКУМЕНТОВ АРХИВА КУШБЕГИ ВАЖНОСТЬ В ОБУЧЕНИИ

Аннотация. В этой статье рассказывается об архиве кушбеги Бухарского эмирата, содержащихся в нем рукописях и их научном значении. Также представлена ценная информация о документах фонда, составляющих большую часть архива Кушбеги.

Ключевые слова: архив Кушбеги, В.В.Бартольд, А.А.Семенов, Муса Сайджонов, Бухарский музей, Амир Музаффар, Сайид Мирак ясаул, хазрат Ходжа Мухаммад Восе, Ходжа Абдували.

THE HISTORY OF BUKHARA OF THE DOCUMENTS OF THE QUSHBEGI ARCHIVE IMPORTANCE IN LEARNING

Abstract. This article will talk about the qushbegi archive of the emirate of Bukhara, the manuscripts in it and their scientific significance. Valuable information is also provided about the foundation documents that make up a large part of the Qushbegi archive.

Keywords: Qushbegi archive, V.V.Bartold, A.A.Semenov, Moses Saidjonov, Bukhara Museum, amir Muzaffar, Sayyid Mirak yasovul, Hazrat Khoja Muhammad Vose', Khoja Abduwali.

Kirish (Introduction)

Buxoro amirligi hayotining barcha sohalarini qamrab olgan hujjatlar qushbegi mahkamasida saqlangani va shu yerdan turib ijroga yo'naltirilgani tufayli bu hujjatlar to'plami fanda qushbegi arxivi nomi bilan ma'lum. Qushbegi arxivi hozirda O'zbekiston Milliy arxivida saqlanmoqda.

Qushbegi arxiv hujjatlari qo'lyozma usulda, arab yozuvida yozilgan. XIX asrning 60-yillaridan XX asr 20-yillarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ma'lumotlarga qaraganda, arxiv hujjatlarining umumiy soni 100 mingdan oshadi.

Mavzuga Oid Adabiyotlarning Tahlili (Literature Review)

Qushbegi arxiv hujjatlari Buxoroda sovet hokimiyati o'rnatilgan keyin Arkdagi yerto'lalardan birida topiladi. Hujjatlar maxsus sandiqlarda saqlangan. Lekin bu hali arxiv hujjatlarining hammasi emas edi. O'sha yillari Buxoroga tashrif buyurgan V.V.Bartold, A.A.Semenov oldida turgan muhim vazifa me'moriy obidalar, qo'lyozma kitoblar va tarixiy hujjatlarni o'rganish, ular muhofazasi bo'yicha maslahatlar berish edi. Qushbegi arxivi hujjatlarini ilmiy ro'yxatga olishga birinchilardan bo'lib qo'l urgan, ularning katta ilmiy, tarixiy ahamiyatga ega ekanligiga e'tibor qaratgan hamda e'tirof etgan shaxs mahalliy manbashunos Muso Saidjonov (1893-1938) hisoblanadi. 1920-yildan 1924-yilgacha Buxoro Xalq Respublikasi Nozirlar Sho'rosi

omborxonasida ro'yxatsiz yotgan ushbu hujjatlar Muso Saidjonov tashabbusi va bevosita ishtiroki bilan Buxoro shahar kutubxonasiga topshiriladi. Muso Saidjonov shaxsan o'zi kutubxonaga 50 nusxa qo'lyozma kitob, 69 ta vaqf hujjatini topshirgan.

Tadqiqot Metodologiyasi (Research Methodology)

Mazkur masalani bayon qilishda tarixiylik, ilmiy-ijodiy qiyoslash, tarixiy tanqidiylik metodlaridan o'rinli foydalanildi. Shuningdek, mantiqiylik va tarixiy uzviylik usullariga ham rioya qilingan.

Tahlil va Natijalar(Analysis and Results)

Arxivning ikkinchi katta qismi 1931-yil yana Ark binosidan topildi. 1933-yil barcha hujjatlar Buxoro muzeyi ixtiyoriga o'tkaziladi. Bu yerda ular muzey xodimlari tomonidan tartibga solinib, dastlabki ilmiy ishlovga tortildi. Xodimlar tuzgan ro'yxatga asosan mavjud hujjatlarning soni 77 ming 761 nusxani tashkil qilgan. Buxoro muzeyida saqlanayotgan qushbegi arxivi hujjatlari 1937-yil O'zbekiston SSR Markaziy tarixiy arxivi (hozirgi O'zbekiston Milliy arxivi) ixtiyoriga berildi. Lekin uning unchalik katta miqdorni tashkil etmagan qismi muzey ixtiyorida qoldirildi.

Qushbegi arxivi mavzu jihatdan keng qamrovli, unda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy, xo'jalik, harbiy masalalarga oid hujjatlar mavjud. Jumladan, yer-suv, soliq, vaqf mulklari, tumanlar ro'yxati va hokazolar. Shu o'rinda amir Muzaffarning o'z amaldori Sayyid Mirak yasovul bilan qilgan yozishmalar to'plami diqqatga sazovor. To'plam aslida qushbegi arxivida saqlangan. Buxoroda sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng, yangi kutubxona tashkil etiladi va amir saroyidagi kitoblar, foliant (juda va qalin kitob) ichidagi hujjatlar to'plami ham shu kutubxona ixtiyoriga o'tkaziladi. Buxoro viloyat kutubxonasi sharq qo'lyozmalari 1938-yil Toshkentdagi Xalq kutubxonasiga (hozirgi Milliy kutubxona) beriladi. 1943-yil O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti tashkil topgandan so'ng, bu kutubxonadagi sharq qo'lyozmalari shu institut tasarrufiga o'tadi. Bular ichida yuqorida tilga olingan hujjatlar to'plami ham bor edi.

To'plamdagi 2 mingdan ortiq hujjatning 898 tasi amir Muzaffar bilan Sayyid Mirak yasovul o'rtasidagi yozishmalardir. Xronologik jihatdan ular 1860-1885-yillarni qamrab oladi. Amir Muzaffar tomonidan berilgan topshiriqlarning Sayyid Mirak yasovul tarafidan ijrosi yozma hisobot tarzida taqdim etilgan. Hujjatlar amirlik ijtimoiy-iqtisodiy, xo'jalik, madaniy hayotining turli qirralarini o'z ichiga oladi. Masalan, Qur'on, Haftiyak, Hidoya, Sharhi Hidoya kitoblarini sotib olish uchun ayrim davlat mulozimlariga xazinadan mablag' ajratish, ba'zi shaxslarga o'z buyumlarini Samarqand, Qo'qon, Kitob shaharlariga olib borish uchun arava ajratish, madrasa daromadlarini taqsimlash, madrasa mudarrisleri va masjid muazzinlarining daromad miqdori, vaqf ob'yektlari ro'yxati, ayrim masjidlarining vaqf daromadi miqdori, (masalan, Mehtar Anbar masjidi yillik vaqf daromadi 700 tangani tashkil etgan), doimiy va vaqtinchalik yashash uchun hujra ajratish, harbiy qurollar – qilich, qalqon, pichoq berish, vayron bo'lgan ko'priklarni ta'mirlash va hokazolar.

Amir Muzaffarning yozma topshiriqlari ichida quyidagilar amirlik ijtimoiy hayotini o'rganish uchun ahamiyatli. Ba'zi joylarning Buxorodan necha chaqirim masofada joylashganini otda yurib soat millari asosida vaqt bilan o'lchash, amir tabiatga sayohatga chiqqanda tunash uchun asqotadigan mulkdor shaxslarning katta va keng hovlilari joylashgan qishloqlarni aniqlash kabilar. Sayyid Mirak yasovul amirga bergan yozma hisobotlarida joylarning tarixiy geografiyasi

to'g'risida to'xtalib o'tadi. Nurota atrofidagi aholi punktlari va quduqlar, ya'ni korizlar ro'yxatini keltiradi. Ularning aholi punktidan va bir-biridan necha chaqirim masofada joylashgani qayd etiladi. Shuningdek, ba'zi tarixiy obidalarga olib boradigan yo'llar va ularning holati haqida ham ma'lumot bor. Yozishmalarda ko'rsatilishicha, Buxorodan shimoli-sharqda, cho'l etagida joylashgan Hazrati Xo'ja Qo'shka'b mozoriga uchta yo'l olib borgan. Ulardan biri Hazrati Amir Kulol, ikkinchisi Qishloq Husayn Xo'ja, uchinchisi Kalobod degan joydan o'tgan. Bulardan eng yaxshisi alohida ko'rsatilgan.

Bizgacha yetib kelmagan me'moriy majmua to'g'risida ma'lumot beruvchi bir hujjat diqqatni tortadi. Bu me'moriy majmua Hazrat Xo'ja Muhammad Vose' qabri atrofida joylashgan masjid, xonaqoh va madrasadan iborat bo'lgan. Uning joylashgan joyi hozirgi Qiziltepa tumani Zarmetan aholi punkti yaqinidagi hududga to'g'ri keladi. Hujjatga ko'ra, me'moriy majmua atrofi obod bo'lib, bog' bilan o'ralgan. Masjid, xonaqoh, madrasa foydasiga 253 tanob yer vaqf qilingan va yillik daromad 800 tangani tashkil etgan. Bog' ichida joylashgan xonaqoh pishiq g'ishtdan qurilgan bo'lib, to'rt ustunga tayanib turgan. Ustunlar orasida Hazrat Xo'ja Muhammad Vose'ning qabri joylashgan. Xonaqohning uzunligi 14 gaz, eni 12 gaz bo'lgan. Xonaqohdan 50 metr g'arbda 45 bolordan iborat jome' masjidi joy olgan. Masjid olti eshikli va bir necha naqshinkor ustunga ega. Masjidning g'arb tomonida esa o'n hujradan iborat madrasa qad rostlab turgan. Madrasa hujralaridan biri yetti bolorli bo'lib, ichkarisi ganj bilan ishlangan. Yoz oylari madrasada talabalar yig'ilib, mutolaa bilan mashg'ul bo'lishgan.

Qo'lyozma hujjat – yozishmada Buxoro shahridagi Mavlono Miskin, Xiyobon, Poyanda, Jo'ybor, Muhammad Nazar parvonachi, Ja'farxo'ja, Xo'ja Nihol, Xo'ja Davlat, Oypochchabibi madrasalari ham tilga olinadi.

Qushbegi arxivi katta qismini vaqf hujjatlari tashkil qiladi. Vaqf hujjatlarining muayyan qismi tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, hali ilmiy muomalaga kiritilmagan ko'plab hujjatlar borligini ta'kidlash o'rinli. Shundaylardan ayrimlari to'g'risida ma'lumot bermoqchimiz.

1679-yilda Xo'ja Abduvali degan shaxs tarafidan Somjin tumanidagi 80 tanob yer Buxoro shahridagi Zargaron guzarida joylashgan Xo'ja Azizon masjidi foydasiga vaqf qilinadi. Vaqf shartlariga binoan, mutavalli ta'sisichining o'zi. Uning vafotidan so'ng bu vakolat uning qizi Xonimjon begimga o'tishi kerak. Xonimjon begim vafotidan so'ng mutavallilik uning avlodiga tegadi. Ta'sisichining avlodidan hech kim qolmagan taqdirda, Buxoro qozisi o'zi munosib ko'rgan biror kishini mutavalli etib tayinlashi mumkin. Hujjatda Xo'ja Azizon masjidi Zargaron guzarida joylashgani, g'arb tomondan Niyoz bin Abdullo degan shaxsning hovlisi va qisman yo'l bilan, shimol tarafdin Mullo Shoh Husayn bin Mullo Nazar hovlisi, sharq va janub tomondan asosiy yo'l bilan tutashligi aytiladi. Vaqf daromadidan imom va muazzinga beriladigan ulush vaqf shartlarida ko'rsatilgan.

Qushbegi arxivi hujjatlari asosida Buxoro amirligi tarixining kam o'rganilgan tomonlarini tadqiq qilish, ayrim jihatlariga aniqlik kiritish imkoniga ega bo'lamiz.

Xulosa va takliflar(Conclusion)

Buxoro tarixini o'rganishda narrativ adabiyotlarning ahamiyati yuqoriligini e'tirof etgan holda, qo'lyozma hujjatlarining alohida qimmatini nazardan qochirmaslik kerak. Ular kundalik hayotdagi muammolarni aks ettirish barobarida, ularning yechimi to'g'risidagi masalalarni ham qamrab olgan. Qo'lyozma hujjat turlarining xilma-xilligi har bir soha bo'yicha maxsus hujjatlar tuzilganidan dalolat beradi. O'rta asr ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy jarayonlari ko'proq vaqf

hujjatlarida aks etganki, bu hujjatlar vaqf munosabatlarini alohida iqtisodiy kategoriya deb hisoblashga asos bo'ladi. Buxoro ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy jarayonlarini rekonstruksiya qilishda qushbegi arxiv hujjatlari birlamchi manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Аҳмедов Б.А. Ўзбекистон тарихи ёзма манбалари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001.
2. Аҳмедов Б.А. Тарихдан сабоқлар. -Т.: Ўқитувчи.1994.
3. Анке фон Кюгельген. Легимитация среднеазиатских династии мангитов в произведениях их историков (XVIII-XIX вв). – Алматы: Институт Востока Германского Восточного общества, 2004.
4. Beshimov, M. (2022). ABDULVAHID MUNZIM-ENLIGHTENED POET, STATE AND PUBLIC FIGURE. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(6), 52-56.
5. Maqsud, B. XX asr boshlari Buxorodagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatning tarixiy adabiyotlarda bayoni. *Buxoro tarixi masalalari mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy (onlayn) konferensiya materiallari:–Buxoro-2021*, 258-263.
6. Komilovich, M. B., & O'g, N. S. O. K. (2023). Abdulvahid Munzim and Young Bukharans. *Telematique*, 22(01), 1182-1185.
7. Maqsud, B. (2023). MUNZIM KIM EDI?. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(9), 1058-1065.
8. O'G'Li, U. B. B., & Temirov, F. (2023). SOURCES OF INFORMATION ON THE SOCIO-ECONOMIC LIFE OF THE SOMANIAN DYNASTY. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 3(3), 35-41.
9. Umarov, B. B. O. (2022). SCIENCE, EDUCATION AND CULTURE DURING THE RULE OF THE SOMANIANS. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(6), 46-49.
10. Temirov, F. (2023). SADRIDDIN AYNİY IJODIDA TURKISTON TARIXI MASALALARI. *Farg'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 71-71.
11. Umarov, B. (2023). ARAB MANBALARIDA BUXORO SHAHRI TAVSIFI ("KITOB AL-MASOLIK VAL MAMALIK" MISOLIDA). *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 38(38).
12. Beshimov Maqsud Komilovich "Mirzo Abdulvahid Munzim-A Well-Known Educator, Writer, Editor and Public Figure" *International Journal of Development and Public Policy*, 1 (7), 144–146.
13. Komilovich, B. M., & Temirov, F. (2023). MIRZA ABDULVAHID MUNZIM-BUKHARA JADIDIZM IS ONE OF THE ACTIVISTS OF THE MOVEMENT. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 3(3), 42-49.
14. Sherzod O'ktam o'g, N., & Komilovich, B. M. (2023). Illumination of socio-economic issues in Turkestan in the works of Professor Polat Soliyev. *Telematique*, 22(01), 1278-1282.
15. BESHIMOV, M. (2022). Amir Said Alimkhan and Young Bukhara residents. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(2), 78-83.

16. Темиров, Ф., & Халикова, Н. (2021). БУХОРО АМИРЛИГИДА ТАШҚИ СИЁСАТ ВА ДИПЛОМАТИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИДАН. *Scientific progress*, 2(1), 1276-1282.
17. UMAROV, V. (2022). ARCHITECTURE OF BUKHARA IN THE ASHTARKHANID PERIOD. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(2), 94-100.
18. Темиров, Ф., & Исломов, Д. (2021). САДРИДДИН АЙНИЙ–ЗАМОНДОШИ ФИТРАТ ҲАҚИДА. *Scientific progress*, 2(1), 1349-1354.
19. Темиров, Ф., & Умаров, Б. (2021). БУХОРО АМИРЛИКДА ОИЛА, НИКОҲ ВА МЕРОС ҲУҚУҚИНИНГ АМАЛДА ҚЎЛЛАНИШИ. *Scientific progress*, 2(1), 1201-1207.
20. Umedovich, T. F. (2022). SADRIDDIN AYNI-IN THE MEMOIRS OF HIS CONTEMPORARIES. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(6), 31-36.
21. Умаров, Б. Б. (2021). НА КИСЛЯКОВ ТАДҚИҚОТЛАРИДА ЖАНУБИЙ ТОЖИКИСТОН ЭТНИК ТАРИХИ. *Scientific progress*, 1(6), 1005-1009.
22. Umedovich, T. F. (2022). On The Journalistic Work of Sadriddin Ayni Concerning Issues of Bukhara History. *Irish Interdisciplinary Journal of Science & Research (IJSR)*, 6(1), 12-17.
23. BAXTISHOD, U., & ULUG‘BEK, Q. Y. (2022). MS ANDREEV-THE GREAT EASTERN SCIENTIST. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(3), 120-123.
24. UMEDOVICH, T. F. (2021). THE PRESS ACTIVITY OF SADRIDDIN AYNI. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(4), 57-62.
25. Umarov, V. (2021). NA KISLYAKOV TADQIQOTLARIDA BUXORO AMIRLIGIDAGI FEODAL VA QISHLOQ XO‘JALIGI MUNOSABATLARINING YORITILISHI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 6(6).
26. oqli Umarov, V. B. (2021). FAMILY AND MARRIAGE RELATIONS IN NA KISLYAKOV'S RESEARCH. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(02), 127-135.
27. Umarov V. БУХОРО ВОҲАСИ ТУРАР-ЖОЙЛАРИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 22. – №. 22.